

Гальштатські мечі з Івано-Франківського музею

© Ю. М. Малєєв, Б. П. Томенчук

Предмети озброєння є рідкісними знахідками у гальштатських пам'ятках Прикарпаття. Колекція Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею у післявоєнні роки поповнилась чотирма мечами, які надійшли сюди як окремі знахідки. Це довгі двосічні мечі для нанесення рубуючого та колючого ударів. Вони представляють три центральноєвропейські типи.

Випадкова знахідка меча в с. Товмачик Коломийського району надійшла у 60-ті роки (рисунок, 1). Верхня частина руків'я і кінець леза обламани. Основа руків'я пласка, пряма, дещо розширена у центральній частині. Нижня частина її розширена, краї виступають за межі леза. Вподовж обох країв руків'я є прямокутні потовщення. Воно має сім наскрізних отворів для кріплення дерев'яних накладок: два- у верхній частині один під одним і по два — на краях розширення. Частина отвору збереглася у місці перелому основи руків'я. Лезо двосічне, дещо розширене у нижній частині. Середина меча являє собою гостре ребро, яке надає клинкові ромбічної форми у перетині. Від основи руків'я до кінця леза на краях з обох боків є по три неглибоких жолобки. Біля основи руків'я з протилежних сторін вістря леза мають дрібні зубчики. Довжина збереженої частини меча з руків'ям становить 49,3 см, леза — 42,7 см. Максимальна ширина леза — 5 см.

До іншого типу належить меч, знайдений 1975 р. у р. Ворона поблизу однойменного села Коломийського району. Меч надійшов до музею 1982 р.¹ Він відлитий у двостулковій ливарній формі (рисунок, 3) і, ймовірно, не був у вжитку, оскільки на ньому збереглися ливарні шви, обточені грубим наждаком. Лезо меча відламане в наш час, місцезнаходження його невідоме. Збереглося лише руків'я. Воно пласке, пряме, розширене у центральній частині. Знизу краї руків'я різко розходяться в сторони. Вподовж руків'я з обох боків його площини виготовлено трикутні у перетині потовщення — ребра жорсткості. До центральної осі товщина руків'я зменшується. Вздовж осі на руків'ї збереглися чотири круглих наскрізних отвори діаметром 6 мм (краї ще двох отворів простежуються у розширеній нижній частині), необхідні для кріплення дерев'яних накладок. Довжина збереженої частини руків'я (до наверхів) 7 см, максимальна товщина 0,8 см. Верхня частина руків'я закінчується антеніоподібним наверхям, яке являє собою ромбоподібний у перетині стержень, розміщений вздовж площини руків'я, перпендикулярно до її осі. Краї стержня, що поступово звужуються, підняті догори і закручені в спіраль. Між спіралями існує перемичка. У центральній частині наверхів над руків'ям міститься пірамідальний стержень. Ширина антеніоподібного наверхів — 6,4 см, висота — 4, товщина — 1,5 см. Загальна довжина руків'я з наверхям 11 см. У наш час це єдиний меч такого типу, який знайдено у Східній Європі. У цьому ж селі виявлено бронзовий скарб гальштатського періоду².

До третього типу належать мечі з с. Залуква та м. Яремча. Меч із с. Залуква Галицького району як окрема знахідка надійшов до музею у 60-ті роки. Його руків'я має бочкоподібну, овальну у перетині форму. Знизу воно навскіс розширюється і сплющується. Розширення має круглий виріз на 3/4 кола (рисунок, 4). Поверхня руків'я оперезана трьома нечіткими виступами, поверх них нанесено три орнаментальні композиції, розміщені поперек руків'я ярусами, одна над одною. Кожна з цих композицій має подвійний мотив. Верхня частина оздоблена орнаментом у вигляді солярних знаків (крапка, обведена трьома концентричними колами), розташованих по три в ряд. Нижче — орнамент з трьох зображень у вигляді крапки, обведеної двома півколами, обернутими донизу, а під ним — два зображення у вигляді крапки, обведеної двома півколами, обернутими догори. Композиція доповнена чотирма паралель-

¹ Малєєв Ю. Н. Раскопки на юге Тернопольщины // АО 1982.— М., 1984.— С. 292.

² Свєшніков І. К. Два бронзові скарби з Станіславської області // МДАПВ.— К., 1961.— Вип. 3.— С. 52—58; Арсенич П. І. Археологічні знахідки кам'яного та бронзового віку на Прикарпатті // Тези доповідей звітної науково-теоретичної конференції кафедр інституту— Івано-Франківськ, 1965.— С. 54.

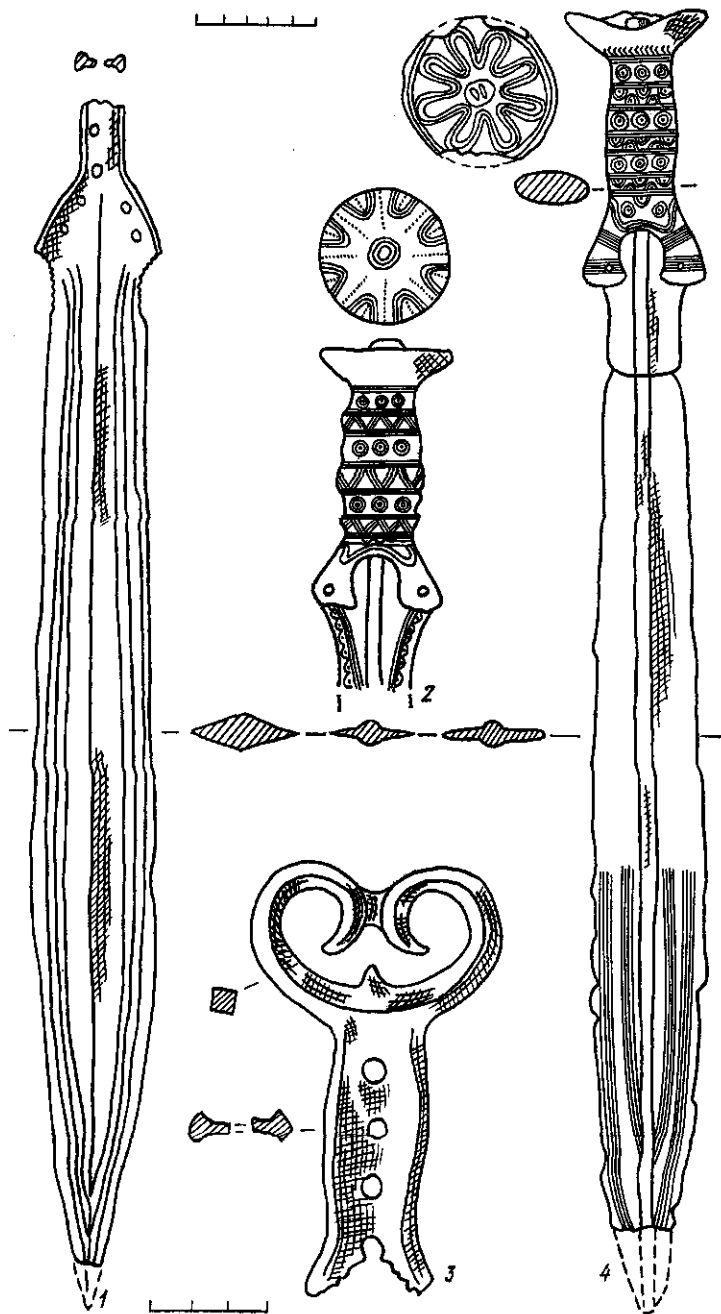

Рисунок. Галицятські мечі з колекції Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею: 1 — с. Товмач Коломийського району, 2 — м. Яремча, 3 — с. Ворона Коломийського району, 4 — с. Залуква Галицького району.

ними горизонтальними лініями, які оперізують руків'я навколо. Зверху орнамент закінчується мотивом «ялиночки», розташованим горизонтально навколо руків'я. Внизу — зображення у вигляді крапки, обведеної трьома обернутими донизу півколами, яке примикає до чотирьох паралельних горизонтальних ліній. Дещо нижче з обох боків від нього — по солярному знаку у вигляді крапки, обведеної трьома концентричними колами. Під цим зображенням проведена потрійна хвиляста лінія. По боках від круглого вирізу зверху нанесено сім паралельних ліній. По сім таких ліній і на місці заклепок. Весь орнамент викарбуваний неглибоким різьбленням. Верхня частина руків'я розширюється догори і має форму чашечки. В центрі її поміщено циліндричний виступ, на якому дві свіжі сучасні насічки. Поруч з ним через стінку чашечки зроб-

лений наскрізний отвір для прив'язування. З внутрішнього боку під краєм чашечки нанесено два концентричних жолобки, а всю внутрішню поверхню орнаментовано потрійною зигзагоподібною лінією у вигляді квітки з вісьмома пелюстками.

Двосічний клинок меча розширюється у нижній частині. Вздовж його осі з обох боків проходить напівкруглий стержень, що звужується донизу. Клинок зламаний у верхній частині. У нижній частині клинка з протилежних сторін тією ж технікою, що й на руків'ї, нанесено дві групи жолобків, розміщених паралельно лезу меча (п'ять та сім ліній). Довжина збереженої частини меча 52 см, руків'я — 11,5, леза — 40,5 см. Максимальна ширина леза — 4,8 см. Діаметр чашечки 6 см.

Ще один меч цього типу було виявлено у конструкції печі старої гуцульської хати на околиці м. Яремча — Дорі (рисунок 2). Під час діставання руків'я відламалось, лезо залишилось у печі. Бочкоподібне руків'я має овальну у перетині форму, поперек нього утворено три рельєфних обідки. По краях вони окреслені паралельними лініями і орнаментовані потрійною зигзагоподібною. Під нижнім обідком відтворено три півкола. Рельєфні обідки підкреслюють потрібну орнаментальну композицію. Над ними з кожного боку нанесено в ряд по три солярних знаки у вигляді крапки, оточеної двома концентричними колами. Нижня частина руків'я сплюснена і розширена до леза. В центрі є виріз у вигляді 3/4 кола, по боках від нього розміщені дві заклепки. Над вирізом нанесено подвійну гірляндоподібну лінію, з'єднану прямою перемичкою. Закінчується руків'я чашоподібним навершям з циліндричним виступом у центрі. Біля основи навершя міститься невеликий наскрізний отвір для прив'язування. Внутрішня сторона навершя орнаментована по краю вісьмома симетрично розташованими піввалами, в них і між ними нанесено ряди крапок. Клинок меча двосічний з круглим стержнем посередині. Краї збереженої його частини плавно розширюються біля основи руків'я. Паралельно їм нанесено по три неглибоких орнаментальних жолобки, вздовж зовнішніх країв — орнамент з ряду півкіл з крапкою у центрі. Довжина руків'я 11 см, ширина — 3, діаметр чашоподібного навершя 5,6 см.

Меч з Товмачика відноситься до типу мечів з язичковим руків'ям (*Griffzungenschwörter*), які набули широкого вжитку у гальштатський період у Центральній, Південній та Північній Європі. На території Верхнього Подністров'я такі мечі відомі з сіл Баличі, Бурканів, Комарники та один з невідомої місцевості³. Найбільш східною знахідкою є меч з Бельського городища⁴.

Мечі з Залукви та Яремчі відносяться до типу мечів з чашоподібним навершям, які є подальшим розвитком мечів липтівського типу і близькі до них. Існує багато підтипів як мечів липтівського типу, так і мечів з чашоподібним навершям. Як правило, на останніх відсутні рельєфні реберця⁵. На мечах, що розглядаються, руків'я оперезано трьома більш або менш випуклими реберцями, що є характерним для мечів липтівського типу (*Dreiwulstenschwörter*). У даному випадку ми маємо перехідний тип. Мечі з чашоподібним навершям менш поширені, проте вони повсюдно відомі у Центральній Європі, на північ від Альп. Найбільшого вжитку вони набули у басейні Тиси⁶. На нашій території знахідки таких мечів найбільш відомі у Закарпатті⁷, один з них знайдено у Ниспоренському районі Молдавської РСР⁸. На території Прикарпаття мечі такого типу походять з Підністр'ян та Волоки⁹.

Мечі з язичковим руків'ям набули поширення наприкінці доби бронзи, окремі їх взірці із заліза доживають до періоду НС. Мечі з антенподібним навершям для

³ *Zurowski K.* Zabytki brązowe z młodszego epoki brązu i wczesnego okresu żelaza z dorzesza górnegо Dniestru // *РА.*— 1949.— VIII. 2.— Т. XXXII, 1, 2, 4, 5.

⁴ *Ковпаненко Г. Т.* Бронзовий меч с Бельського городища // *СА.*— 1973.— № 4.— С. 248, 249; *Шрамко Б. А.* Крепость скифской эпохи у с. Бельск — город Гелон // *Скифский мир.*— К., 1975.— С. 96.— Рис. 1, 1; *Березанская С. С.* Северная Украина в эпоху бронзы.— К., 1982.— С. 136.— Рис. 43, 2.

⁵ *Hrala J.* Otaška původy a rozšíření mečů lipťovského typu a mečů s čiskovitou rukojetí // *AR.*— 1954.— VI, 2.— С. 215—226.

⁶ *Ibid.*— *Обр.* 113; *Fogel J.* Studia nad uzbrogieniem ludności kultury lużuckiej w dorzeczu Odry i Wisły.— *Poznań*, 1979.— *Мара II, А.*

⁷ *Пеняк С. И., Шабалин А. Д.* Олешниковские клады бронзовых изделий // *СА.*— 1964.— № 2.— С. 198, 199.— Рис. 3, 1—3; *Пеняк С. И.* Негровский клад бронзовых мечей (Закарпатская область УССР) // *КСИА АН СССР.*— 1969.— Вып. 115.— С. 39—44.

⁸ *Гольцева Н. В., Букарский В. В.* Два новых экспоната из собрания Кишиневского музея // *СА.*— 1978.— № 2.— С. 253—256.— Рис. 1, 2; *Лапушняк В. Л.* Ранние фракийцы X—начала IV в. до н. э. в Лесостепной Молдавии.— Кишинев, 1979.— С. 103.— Рис. 34.

⁹ *Zurowski K.* *Op. cit.*— Т. XXXII, 6.

району Альп Мюллер-Карпе датує періодом НВ₂¹⁰. Мечі з чашоподібним навершям з Яремчі та Залукви відносяться до типу ХХІ за Й. Фоглем, датованого на території Польщі другою половиною IV періоду доби бронзи¹¹. Мечі липтівського типу з'являються у другій половині періоду НА і використовуються до середини НВ. Поява мечів з чашоподібним навершям відноситься до періоду НВ¹². На нашій території вони, напевне, існують з деяким запізненням і тому можуть бути датовані ІХ ст. до н. е.

У цей час на території Прикарпаття та Західного Поділля мешкало населення, що залишило голіградську групу пам'яток фракійського гальштату, з якою розглянуті мечі і пов'язуються.

Одержано 05.03.86.

¹⁰ Müller-Karpe H. Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit Nördlich und Südlich von Alpen.— Berlin, 1952.— S. 214.— Abb. 50, 10.

¹¹ Fogel J. Op. cit.— S. 55—57.— Tabl. VI, 2—4.

¹² Hrála J. Op. cit.— S. 224; Müller-Karpe H. Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bauern.— München, 1961.— S. 88.

Новий напис з Ольвії

© Н. О. Лейпунська

1986 р. в Ольвії на ділянці НГС знайдено кам'яну плиту з восьмирядковим написом¹, виготовлену із мармурового вапняку. Ще в давнину плита була розколота на три частини. Можливо, це сталося уже після першого переміщення і перекриття її культурним шаром внаслідок деформацій ґрунту, помітних по всій східній частині ділянки. Всі частини плити практично сходяться по лінії розколу, її форма майже прямокутна, дещо розширюється донизу, розміри — 56 × 29—31 × 7 см. Вгорі — горизонтальний карниз у вигляді полицки висотою 3 см, без звичайного трикутного фронто-ну. Фасад плити відшліфований. Тильний бік грубо обколотий. Напис обіймає майже всю поверхню плити, за винятком нижньої третини. Інших зображень або їх слідів на плиті немає (рис. 1; 2).

Текст напису — ΠΟΣΙΔΕΟΣ/ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ/ΤΟΤΕΙΧΟΣ/ΔΗΜΗΤΡΙ/ΚΑΙΚΟΡΝΙ/ ΚΑΙ- ΠΛΟΥΤΟΝΙ/ΚΑΙΤΩΝΔΗΜΟ[Υ]ΑΝΕΞΗΚΕΝ/. Переклад не викликає сумніву («Посідеос Діонісієв міську стіну Деметрі, Корі, Плутону і народу присвятив»).

Текст написаний старанно, з чітким додержанням рядності. Висота рядків — 3—3,5, міжрядь — 1—1,5 см. Всі закінчення букв мають чітко вирізьблені трикутні аспекти. На характері форми окремих знаків досить яскраво позначився вплив елліністичного письма. 3 найхарактерніших ознак виділимо такі.

В написі міститься 17 букв. У написанні більшості з них простежуються виразні особливості. Так, альфа має ламану перекладину; епсилон — коротку центральну; сигма дещо розширена по горизонталі, верхня і нижня гasti довші, ніж центральна частина, і плавно вигнута, як і гasti епсилона; каппа має дуже короткі поперечні гasti, а вертикальна подовжена; у тети замість крапки — перекладина; верхня горизонталь пі виступає за праву вертикаль, яка, в свою чергу, коротша, ніж ліва; дельта представлена практично у вигляді різностороннього трикутника. В цілому всі букви мають близькі вертикальні розміри, дещо менші від інших лише омікрон та омега. Омікрон іноді вписується у вузький проміжок між буквами (ΠΛΟΥΤΟΝΙ) або вміщується в центральній горизонтальній частині рядка, омега піднята до його верхньої частини.

Всі перелічені особливості зустрічаються в ольвійських написах елліністичного часу². Частина з них особливо притаманна епіграфіці II ст. до н. е. Так, ламана пе-

¹ Ділянка розташована в північній частині Нижнього міста. Плиту знайдено в переміщеному стані під завалом будових і грубооброблених каменів вапняку, що лежали в гумусі, у верхньому шарі пізньоелліністичного сіроглинистого ґрунту поблизу кладки № 53.

² Каришковський П. О. До питання про дату Ольвійського декрету на честь Протогена // Археологія.— 1968.— Т. 21.— С. 95—105; Виноградов Ю. Г. О методике